

Rosja i Ukraina - zaufanie instytucjonalne w kontekście społecznych ocen jakości działania instytucji państwa: Podobieństwa i różnice

Masłyk, Tomasz

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Masłyk, T. (2022). Rosja i Ukraina - zaufanie instytucjonalne w kontekście społecznych ocen jakości działania instytucji państwa: Podobieństwa i różnice. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 3, 1-34. <https://doi.org/10.14746/ssp.2022.3.2>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Tomasz MASŁYK

AGH, Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
tomaslyk@agh.edu.pl
ORCID: 0000-0001-9901-5859

Rosja i Ukraina – zaufanie instytucjonalne w kontekście społecznych ocen jakości działania instytucji państwa. Podobieństwa i różnice

Streszczenie: Celem artykułu była weryfikacja założenia o związku pomiędzy jakością instytucji państwa a zaufaniem instytucjonalnym w Rosji i na Ukrainie. Cel ten realizowano w dwóch etapach. Po pierwsze, na podstawie danych Europejskiego Sondażu Wartości (*European Value Survey*) oraz w oparciu o wskaźniki makrospołeczne i makroekonomiczne, wyznaczono miejsce Rosji i Ukrainy w europejskim rankingu zaufania instytucjonalnego (dane sondażowe) oraz w rankingu jakości instytucji państwowych (wskaźniki makro). Dodatkowo, w oparciu o dane zagregowane na poziomie poszczególnych krajów, sprawdzono siłę związku pomiędzy pozycjami tych krajów w obu rankingach. Po drugie, wykorzystując dane Światowego Sondażu Wartości (*World Value Survey*) testowano zależności pomiędzy indywidualnymi, subiektywnymi ocenami społecznych i politycznych efektów funkcjonowania państwa, a zaufaniem instytucjonalnym w Rosji i na Ukrainie. W oparciu o przeprowadzoną analizę sformułowano kilka konkluzji. Po pierwsze, pod względem jakości instytucji państwa Rosja i Ukraina uplasowały się na ostatnich pozycjach w Europie. Po drugie, o ile Ukraina zajęła adekwatną lokatę pod względem zaufania instytucjonalnego, o tyle pozycja Rosji była niewspółmiernie wysoka. Po trzecie, w obu krajach subiektywne oceny efektów działania instytucji okazały się istotnymi predyktorami zaufania instytucjonalnego, aczkolwiek ich siła predykcyjna była wyższa wśród Ukraińców niż wśród Rosjan.

Słowa kluczowe: zaufanie instytucjonalne, jakość instytucji państwa, Rosja, Ukraina, Europejski Sondaż Wartości, Światowy Sondaż Wartości

Wprowadzenie

Pomiędzy rokiem 1991, w którym nastąpił rozpad Związku Radzieckiego, a rokiem 2014, Rosja i Ukraina przeszły drogę od „cywilizowanego rozrodu” do „nowej zimnej wojny” (D’Anieri, 2019). W rzeczywistości, ze względu na wspólną historię, położenie geograficzne, relacje

polityczne i gospodarcze (do 2018 roku oba państwa należały do Wspólnoty Niepodległych Państw), rozwód ten, bardziej przypominał „separację pod wspólnym dachem” niż rzeczywiste rozstanie.

W roku 2014 nastąpiła zmiana stosunków między oboma państwami. Preludium tych zmian stanowiła aneksja Krymu przez Rosję oraz działania zbrojne w Donbasie. Osiem lat po tych wydarzeniach, 24 lutego 2022 roku, militarna agresja wojsk Federacji Rosyjskiej na Ukrainę rozpoczęła pełnoskalową wojnę, uruchamiając procesy polityczne, gospodarcze i społeczne, w które zaangażowanych zostało wiele krajów świata.

Niepodległe państwo ukraińskie traktowane jest jako gwarant bezpieczeństwa i stabilności (*keystone in the arch*) w Europie Centralnej, gdyż jak się przewiduje, bez Ukrainy ta część Europy mogłaby stać się celem imperialnych ambicji Rosji. Z drugiej strony, chociaż rok 1991 był w historii Ukrainy początkiem nowej ery, to pod względem instytucjonalnym i gospodarczym spuścizna Związku Radzieckiego w młodym państwie ukraińskim była ogromna. Radziecka elita administracyjna i polityczna zachowała na Ukrainie znaczne wpływy w centrach władzy i gospodarki (D’Anieri, Kravchuk, Kuzio, 2018, s. 1–6).

Tak więc, pomimo formalnej niezależności, oba państwa funkcjonują w rytmie błędnego koła (*vicious circle*), którego podstawę, jak wskazuje P. D’Anieri (2019), stanowi kilka ważnych elementów.

Po pierwsze, Rosja i Ukraina po zakończeniu zimnej wojny próbowały poradzić sobie z dylematem bezpieczeństwa, inaczej rozumiejąc istotę nowego *status quo*. Działanie podejmowane przez jedno z tych państw w celu wzmocnienia własnego bezpieczeństwa, interpretowane było przez to drugie w kategoriach zagrożenia. Po drugie, gwarancja bezpieczeństwa w przypadku Ukrainy, sprowadzała się do jej trwałego powiązania z instytucjami Zachodu, przede wszystkim z Unią Europejską i NATO. Wymagało to jednak demokratyzacji Ukrainy, którą Zachód rozumiał jako coś naturalnego i koniecznego. Dla Rosji natomiast rozszerzanie Unii Europejskiej na wschód, jako ekonomicznego supermocarstwa, dodatkowo wprzęgniętego w struktury NATO, było poważnym zagrożeniem (Walker, 2015, s. 152). W nowych realiach geopolitycznych Rosja miałaby bowiem graniczyć ze zjednoczonym, europejskim „imperium” (Rieber, 2007, s. 212). Demokratyzacja dla Zachodu była nie tylko spełnieniem ideału „końca historii” (Fukuyama, 1992), ale przede wszystkim potężną bronią o wpływy na świecie. Z kolei Rosja traktowała proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej, jako nową formę prowadzenia wojny, ukierunkowanej na zdobywanie terytorium

nie w wyniku działań zbrojnych, ale poprzez usuwanie rosyjskich stronników i społeczne protesty (D'Anieri, 2019, s. 16). Po trzecie, równowaga wewnętrzna Ukrainy utrzymywana była na kruchych podstawach. Regionalne zróżnicowanie społeczeństwa ukraińskiego na proeuropejski zachód i prorosyjski wschód¹, skutecznie hamowało autokratyczne zapędy. Co więcej, Ukraina w swojej polityce zagranicznej balansowała pomiędzy Rosją a Zachodem i dopóki robiła to w sposób wiarygodny, obie strony wydawały się być usatysfakcjonowane. I na koniec, acz paradoksalnie, chociaż ukraińscy oligarchowie blokowali proces demokratyzacji, to jednak zapewniali Ukrainie pewien stopień pluralizmu, skutecznie powstrzymując rządzących przed konsolidacją władzy, a w konsekwencji również zabezpieczając państwo przed autokratyzmem (Way, 2015).

To oczywiście tylko zarys szerokiego kontekstu, w którym kształtował się porządek społeczno-gospodarczy obu państw. Porządek ten w Rosji i na Ukrainie wykazywał wiele podobieństw². W Rosji ma miejsce symbioza instytucji formalnych i nieformalnych, powiązanie biznesu z urzędami państwowymi, a tym samym zawłaszczanie aparatu państwowego przez prywatne grupy interesu (Ryabov, 2011; Burlyuk, 2015). Podobne procesy można obserwować na Ukrainie, co powoduje, że działania rządu podejmowane są w sposób niekonsekwentny i niespójny, są źle wdrażane

¹ Chociaż dychotomia ta jest najczęściej przytaczana (i wykorzystywana politycznie szczególnie przez Rosję), to należy podkreślić, że podziały społeczne na Ukrainie nie przebiegają wzdłuż ostrych granic etnicznych. Są one rozmyte i warunkowane wieloma czynnikami, takimi jak: indywidualne preferencje językowe, zakorzenienie językowe, identyfikacja etnolingwistyczna czy narodowość (zob. Onuch, Hale, 2018; Onuch, Sasse, 2018).

² Rosję i Ukrainę w wymiarze gospodarczym zalicza się do jednego modelu transformacyjnego (razem z Mołdawią, Armenią, Azerbejdżanem, Gruzją, Kazachstanem, Kirgistanem i Tadżykistanem). Pozostałe modele tworzą: kraje bałtyckie (z Estonią, Łotwą i Litwą), kraje Europy Centralnej (z Polską, Czechami, Słowacją i Węgrami), kraje Europy Środkowo-Wschodniej (z Bułgarią i Rumunią) oraz tyranie typu sowieckiego (z Białorusią, Turkmenistanem oraz Uzbekistanem) (Aslund, 2007). Należy podkreślić tutaj, że przebieg procesów transformacyjnych w obu krajach istotnie się różnił. T. Kuzio (2018, s. 6) wskazuje, że w roku 1991 na Ukrainie rozpoczęła się poczwórna transformacja (*quadruple transition*) obejmująca budowę państwa i nowoczesnego narodu, a od roku 1994 również demokratyzację i urynkwowanie. Tymczasem w Rosji za czasów B. Jelcyna podjęto się tylko tych dwóch ostatnich zadań. Państwo ugięło się pod ciężarem dziedzictwa sowieckiego i korupcji, natomiast polityka budowania narodu była zagmatwana. Następnie po roku 2000 demokracja w Rosji zaczęła ewoluować w kierunku autorytaryzmu, a gospodarka rynkowa w kierunku kapitalizmu państwowego.

i wadliwie egzekwowane. System osiągnął niestabilną polityczną równowagę na bardzo niskim poziomie rozwoju instytucjonalnego (D'Anieri, Kravchuk, Kuzio, 2018, s. 140).

Owa dysfunkcjonalność instytucji państwowych obu krajów w zderzeniu z widocznym poparciem udzielanym tym krajom przez obywateli w czasie wojny³, skłania do refleksji na temat zależności pomiędzy efektami działań państwa, a zaufaniem do jego instytucji. Jest ona istotna szczególnie dzisiaj, kiedy zaufanie to odzwierciedlone w postawach społecznych może mieć dalekosiężne konsekwencje nie tylko dla obu tych krajów, ale również innych państw świata.

W nowoczesnych społeczeństwach, dla rozwoju których niezbędna jest ideologia pragmatyzmu, wiedza technokratyczna, społeczny konsensus czy zarządzanie konfliktami, kluczowe znaczenie ma wiarygodność instytucji, które odpowiadają za rozumienie tych kwestii i przebieg procesów z nimi związanych. Procesy te zachodzą w złożonych sieciach zaufania (Seligman, 2000, s. 14), w których szczególne znaczenie mają „punkty dostępu” – miejsca, w których przedstawiciele instytucji reprezentują przed obywatelami wielkie, bezosobowe i abstrakcyjne struktury. I właśnie „na postawy ufności lub nieufności wobec określonego systemu abstrakcyjnego silnie wpływają doświadczenia zdobyte w punktach dostępu” (Giddens, 1990, s. 90). W tym sensie zaufanie instytucjonalne sprowadza się do przekonania, że istnieją warunki umożliwiające przewidywanie pomyślnego wyniku w danym przedsięwzięciu lub określonym aspekcie życia (Luhmann, 1979; Shapiro, 1987). Ludzie mogą zatem po-

³ W trakcie działań wojennych w Rosji i na Ukrainie obserwować można wysokie poparcie społeczne dla szeroko rozumianego państwa i jego instytucji. Jak podaje Levada Center, rosyjska, niezależna i pozarządowa organizacja badawcza, aprobata dla działań prezydenta Władimira Putina pomiędzy lutym a marcem 2022 roku wzrosła z 71 do 83%, dla działań premiera z 60 do 71%, a dla działań rządu z 55 do 70%. Po wybuchu wojny, odsetek Rosjan twierdzących, że sprawy kraju idą w dobrym kierunku zwiększył się z 52 do 69% (Levada-Center, 2022). Z drugiej strony, Ukraina wbrew oczekiwaniom stawia agresorowi zaskakująco skuteczny opór, nie tylko dzięki działaniom militarnym, ale również wskutek mobilizacji społecznej. Według Straży Granicznej od 24 lutego do 26 kwietnia z Polski na Ukrainę wyjechało 870 tys. osób (Forsal, 2022). Jest to wskaźnik, o którego trafności (poparcie dla kraju/obrona kraju przed agresorem) trudno wnioskować w sposób jednoznaczny i należy w tym względzie zachować znaczną ostrożność. Nabiera on jednak pewnego znaczenia, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że ogólnie Ukraina należy do krajów o bardzo dużej skali migracji, zarówno czasowej, jak i stałej. Jej przyczyną jest duże niezadowolenie z sytuacji socjopolitycznej i ekonomicznej w kraju (Lapshyna, Düvell, 2018).

legać na innych ze względu na struktury, sytuacje lub role (Baier, 1986), które dają pewność, że wszystko pójdzie dobrze. Stopień skuteczności i efektywności działania instytucji, decydujący o ich jakości, przekłada się na poziom zaufania wobec nich.

Założenie o istnieniu tej zależności określiło cel artykułu w warstwie empirycznej. Sprowadzał się on do próby odpowiedzi na dwa pytania. Pierwszym z nich było pytanie o to, czy istnieje zależność pomiędzy jakością instytucji państwa a poziomem zaufania instytucjonalnego w tym państwie. Szukając odpowiedzi na to pytanie posłużono się danymi Europejskiego Sondażu Wartości (EVS, 2017) oraz wykorzystano wskaźniki makrospołeczne i makroekonomiczne. Dane te pozwoliły wyznaczyć miejsce Rosji i Ukrainy w europejskim rankingu zaufania instytucjonalnego (dane sondażowe) oraz w rankingu jakości instytucji państwowych (wskaźniki makro). W oparciu o dane zagregowane na poziomie poszczególnych krajów, sprawdzono istnienie zależności pomiędzy pozycjami tych krajów w obu rankingach. Drugie pytanie dotyczyło tego czy istnieje zależność pomiędzy indywidualnymi, subiektywnymi ocenami społecznych i politycznych efektów funkcjonowania państwa a zaufaniem do jego instytucji wśród Rosjan i Ukraińców. Szukając odpowiedzi na to pytanie skorzystano z danych Światowego Sondażu Wartości (Haerperfer i in., 2022). Analizę oparto na modelach regresji liniowej.

Zaufanie instytucjonalne i jego podstawy

W ogólnym rozumieniu zaufanie oznacza gotowość do polegania na drugiej stronie, mimo braku kontroli nad tą stroną, wbrew prawdopodobieństwu wystąpienia negatywnych konsekwencji i przy jednoczesnym poczuciu względnego bezpieczeństwa (McKnight, Chervany, 2001, s. 34). W tym kontekście tą „stroną” może być osoba fizyczna, instytucja lub inny podmiot. Zaufanie może mieć charakter uogólniony, co oznacza, że nie będzie odnosić się do konkretnego zdarzenia lub sytuacji, lecz obejmie wszystkie spodziewane zdarzenia i sytuacje powiązane z podmiotem zaufania (Kavanagh i in., 2020, s. 5). Aby ludzie żyjący w złożonych społeczeństwach mogli sobie ufać, muszą polegać na zasadach, które są akceptowane przez wielu i które stanowią podstawę zarówno dla wymiany interpersonalnej, jak i bezosobowej (instytucjonalnej). Bez powszechnej akceptacji takich zasad i pokładania w nich ufności, społeczeństwo przestałoby funkcjonować (Lin, 2004, s. 148–149). Na stra-

ży tych zasad stoją instytucje, które w opinii członków danej wspólnoty muszą być wiarygodne (Levi, 1998, s. 80; Mayer i in., 2005) Oznacza to, że istnieją określone procedury wyboru i kontrolowania przedstawicieli instytucji, które gwarantują, że ich reprezentanci będą działać w imieniu swoich interesariuszy w sposób uczciwy, kompetentny, transparentny, życzliwy i przewidywalny (Levi, Stoker, 2000, s. 484–485).

Dla zaufania instytucjonalnego niezbędne są zatem strukturalne gwarancje (*structural assurance*) oraz konwencjonalność (*situational normality*). W tym pierwszym przypadku, zaufanie instytucjonalne kształtuje się na podstawie przekonania, że istnieją struktury ochronne w postaci zabezpieczeń, umów, przepisów, obietnic, środków prawnych, procesów lub procedur, które w określonej sytuacji będą sprzyjać realizacji celu. W drugim przypadku, zaufanie instytucjonalne opiera się na przeświadczeniu, że podejmowanie ryzykownych działań jest czymś normalnym i korzystnym (McKnight, Chervany, 2001, s. 37–38). Skuteczne i efektywne instytucje ułatwiają osiągnięcie korzyści społecznych i jednostkowych, takich jak dobrobyt gospodarczy i relatywnie wysoki poziom życia (Hwang, 2017; Knack, Keefer, 1997) czy stabilny system demokratyczny (Hooghe i in., 2015; Mishler, Rose, 2005), te zaś zwrótnie wpływają na wzrost zaufania do porządku instytucjonalnego (Berg, Hjerm, 2010; Godfroidt i in., 2017; Stoyan i in., 2016). Ponadto, im skuteczniej i bardziej bezstronnie system polityczny działa na rzecz swoich obywateli, tym większe prawdopodobieństwo ukształtowania się wysokiego poziomu zaufania politycznego, ale również zaufania społecznego (Delhey, Newton, 2005; Knack, Keefer, 1997; Uslaner, 2002, s. 223–229; Rothstein, Stolle, 2008). Działając w sposób sprawiedliwy i skuteczny instytucje kształtują społeczne wyobrażenia o dobru, ale również stają się zależne od tych wyobrażeń. Jeśli instytucje mają się rozwijać, potrzebują cnót; jeśli cnoty mają być kultywowane, potrzebują instytucji (Snyder, 2018, s. 12).

Aby działać skutecznie, instytucje muszą dysponować sankcjami w postaci nagród lub kar. Wyposażeni w te sankcje funkcjonariusze państwa, stojąc na straży porządku społecznego, mają narzędzia do skutecznego egzekwowania prawa. Jeśli członkowie społeczeństwa dostrzegają pozytywne efekty tych działań, są skłonni nie tylko zaufać reprezentantom instytucji, ale również sami z większym prawdopodobieństwem będą podejmować działania zgodne z prawem (Brehm, Rahn, 1997; Levi, 1998; Rothstein, 2000). Jednak stosowaniu sankcji i podporządkowaniu się im musi towarzyszyć przekonanie o ich skuteczności i adekwatności.

Instytucje podejmują działania w imię pewnych wartości, które w opinii społecznej uzasadniają stosowanie sankcji (Cook i in., 2005; Hardin, 2002; North, 1990).

Najbardziej oczywistym łamaniem tej zależności przez instytucje państwa są działania korupcyjne. Korupcja jest w życiu publicznym zjawiskiem obniżającym zarówno zaufanie instytucjonalne, jak i społeczne (Alesina i in., 1999; Easterly, 2001; Uslaner, 2005). W Rosji i na Ukrainie korupcja jest zjawiskiem powszechnym, elementem polityki państwa. T. Snyder (2018, s. 44) pisze na przykład, że ludzie z otoczenia Putina sprawili, że rządy prawa nie miały w Rosji żadnych szans, ponieważ oni sami stworzyli państwowy monopol na korupcję i czerpali z niego zyski. W tym układzie dominują przede wszystkim tak zwani ludzie z resortów siłowych, czyli *siloviki* (Treisman, 2018, s. 3), kierujący aparatem przymusu i tworzący rosyjską militokrację (Kuzio, 2018). Podobnie na Ukrainie, korupcja jest tolerowana i szeroko akceptowana, ponieważ znaczna część elit politycznych, ale także społeczeństwa, nie traktuje jej jako zjawiska anormalnego (Vitvitsky, 2011). Korupcja na Ukrainie jest elementem kultury i woli politycznej, co przekłada się również na kondycję społeczeństwa obywatelskiego. Znajduje ona oparcie w ustawodawstwie i porządku instytucjonalnym, które tworzą filary dla państwa szantażu i zorganizowanej przestępczości (Kuzio, 2015, s. 327). Szantaż, a nie prawo, według K. A. Dardena (2008, s. 54, 46), jest narzędziem państwowej dominacji w państwach posowieckich. Oznacza to, że kradzież jest systematycznie śledzona, monitorowana i stanowi element zapłaty w zamian za uległość i lojalność. Jest zatem nagrodą za posłuszeństwo, ale może także zostać wykorzystana w postępowaniu karnym w razie nieposłuszeństwa. Służba bezpieczeństwa i urzędy skarbowe monitorują te korupcyjne przepływy nie w celu egzekucji prawa, ale by pomóc sprawcom w zacieraniu śladów. Korupcja jest jednym z ważniejszych powodów, dla których zarówno Rosję, jak i Ukrainę określa się mianem „państw mafijnych” (Harding, 2011; Moises, 2012), w których politycy, policja i wojsko tworzą przedsiębiorstwo przestępcze.

Skutki tych powiązań odzwierciedlają wskaźniki makrospołeczne. Według raportu Global Peace Index (Institute for Economics & Peace, 2018), pod względem „poziomu bezpieczeństwa i ochrony społeczeństwa” (*societal safety and security – SSaS*)⁴, wśród sklasyfikowanych

⁴ Wskaźnik ten bierze pod uwagę takie zjawiska jak: poziom przestępczości w społeczeństwie, odsetek uchodźców i osób przesiedlonych, niestabilność polityczną, skalę terroru politycznego, wpływ terroryzmu, liczbę zabójstw na 100 tys.

163 krajów świata, Rosja w roku 2018 plasowała się na miejscu 133, a Ukraina na 132. Pod względem korupcji⁵, w stawce 192 krajów, Rosja zajmowała miejsce 125, a Ukraina 164 (Teorell i in., 2021).

Łamanie prawa, bądź wykorzystywanie go do budowania struktur przestępczych (szczególnie zależności korupcyjnych), skutecznie hamuje drugi mechanizm odpowiadający za wzrost jakości instytucji państwa, mianowicie proces demokratyzacji. Badania pokazują, że im bardziej rozwinięty i ugruntowany jest system demokratyczny, tym większe prawdopodobieństwo utrzymania stosunkowo wysokiego poziomu zaufania społecznego i politycznego (Brehm, Rahn, 1997; Dunn, 1993; Inglehart, 1999; Newton, Norris, 2000, Paxton, 2002; Putnam, Leonardi, Nonetti 1993). Źródło zaufania instytucjonalnego w wymiarze demokratycznym tworzy się w wyniku podzielanego przekonania, że istnieje społeczne przyzwolenie na dobrowolne stosowanie reguł demokratycznych, ale również tego, że ze swojej roli będą wywiązywać się ci, którym powierzono nadzór nad tymi regułami oraz nad ich tworzeniem i egzekwowaniem (Offe, 1999, s. 66–67). Uczestnicząc w procesie demokratycznym, obywatele oceniają bezstronność procedur oraz ich egzekutorów i na tej podstawie legitymizują ład instytucjonalny (Weatherford, 1992), obdarzając go mniejszym lub większym zaufaniem.

Zarówno w Rosji, jak i na Ukrainie istnieją kruche podstawy dla kształtowania zaufania instytucjonalnego w oparciu o proces demokratyczny. W obu krajach osobiste relacje i sieci są chętnie wykorzystywane i akceptowane, jako substytut demokratycznego procesu wyborczego (Waller, 2005, s. 36). W Rosji mówi się, że życiem społecznym rządzi system (*sistema*). System to nieformalne sieci władzy, które biorą odpowiedzialność za brak realizacji woli politycznej przywódców i niefortunne skutki programów modernizacyjnych. Sieci te kontrolują zasoby

mieszkańców, poziom przestępczości z użyciem przemocy, prawdopodobieństwo gwałtownych demonstracji, liczbę osób osadzonych w więzieniach na 100 tys. mieszkańców, liczbę funkcjonariuszy bezpieczeństwa wewnętrznego i policji na 100 tys. mieszkańców.

⁵ Pozycje w rankingu korupcji zostały wyznaczone w oparciu o wskaźnik BCI (*the bayesian corruption index*), który jest złożoną miarą postrzeganego, ogólnego poziomu korupcji, a nie rzeczywistych praktyk korupcyjnych. Wskaźnik ten łączy opinie mieszkańców danego kraju na temat poziomu korupcji, jak również opinie reprezentantów firm, organizacji pozarządowych oraz urzędników pracujących zarówno w organizacjach rządowych, jak i pozarządowych. Wskaźnik BCI konstruowany jest na podstawie danych źródłowych niepoddawanych imputacji *ex ante*, uśredniania czy innych korekt.

i mobilizują kadry (Ledeneva, 2013, s. 4). Dlatego też jest to system sprawowania władzy, który zamienia ludność kraju w tymczasowe zasoby operacyjne (Pavlovsky, 2016, s. 14). W takim reżimie, pozornie demokratyczne instytucje przekształcane są w rekwizyty dyktatury (Levitsky, Way, 2010). Podobnie na Ukrainie, podmiotowość polityczna obywateli jest mocno ograniczona, gdyż decyzje polityczne nie są podejmowane zgodnie z ustawodawstwem i konstytucją, ale w oparciu o kalkulację tego, co można zrobić bez obaw o narażenie się na postępowanie karne. Ponadto nie istnieją granice dla tego, co można ukraść i dla władzy, którą można zagarnąć. Przeszkody na drodze do politycznej i ekonomicznej monopolizacji władzy usuwa się poprzez kooptację, przekupstwo, szantaż, groźby i wybiórcze stosowanie wymiaru sprawiedliwości (Kuzio, 2015, s. 333). Praworządność jest najczęściej postrzegana jako abstrakcyjny atrybut, narzędzie demagogów i dlatego nie jest zbyt często przywoływana w konstruktywnych debatach (Burlyuk, 2015, s. 11). Mimo, że proces demokratyzacji w obu krajach oparty jest na podobnych podstawach społecznych i politycznych, to jednak po roku 2000 drogi tych krajów wyraźnie się rozeszły. Chociaż Ukraina nadal była państwem słabym, skorumpowanym i przenikniętym przez oligarchów, to w pewnym sensie pluralistycznym i demokratycznym. Natomiast Władimir Putin zbudował w Rosji „pion” władzy, przejmując kosztem demokracji kontrolę nad mediami i oligarchami. Zwiększył spójność państwa, ale i społeczną kontrolę (D’Anieri, 2019, s. 28–29). System polityczny w Rosji budowany jest odgórnie, natomiast na Ukrainie na znaczeniu zyskują działania oddolne (Kuzio, 2018). W konsekwencji prowadzi to do istotnych różnic. Rosja jest reżimem w pełni autorytarnym (*full-blown authoritarianism*) natomiast Ukraina krajem balansującym pomiędzy demokracją a konkurencyjnym autorytaryzmem (*competitive authoritarianism*), czyli systemem politycznym, w którym istnieje konkurencja polityczna, jednakże opiera się ona na nieuczciwych regułach (Levitsy, Way, 2020, s. 51).

Obecnie różnice te pomiędzy oboma państwami odzwierciedlają wartości wskaźników dotyczących demokratyzacji. Ukraina ma znamiona reżimu hybrydowego (71 miejsce w rankingu demokratyzacji na 159 krajów świata), natomiast Rosja jest klasyfikowana jako kraj autorytarny (miejsce 116)⁶. Z drugiej strony, pomimo silniejszych mechanizmów

⁶ Wyznaczając te pozycje wzięto pod uwagę Wskaźnik Demokratyzacji (*Democracy Index* – DI), który oparty jest na 60 wskaźnikach ujętych w 5 kategoriach, takich jak: proces wyborczy i pluralizm, swobody obywatelskie, funkcjonowanie rządu, partycypacja polityczna oraz kultura polityczna (EIU, 2019).

demokratyzacyjnych na Ukrainie, państwo to ustępuje Rosji pod względem jakości rządzenia⁷. Rosja w rankingu tym zajmuje miejsce 89 (wśród sklasyfikowanych 192 krajów), natomiast Ukraina – 119.

Bezprawie, w szerokim spektrum zarówno praw człowieka, jak i praw obywatelskich, nie sprzyja ekonomicznej prosperity, a co za tym idzie, hamuje wzrost dobrobytu obywateli. Poziom i jakość życia są pochodną efektywności i bezstronności instytucji państwowych, ukierunkowanych na zaspokajanie potrzeb obywateli. W tym rozumieniu, dobrobyt gospodarczy i jego korelaty stanowią kolejne źródło zaufania instytucjonalnego (Knack, Keefer, 1997; Levi, Stoker, 2000; Uslander, 2002; Delhey, Newton, 2005; Rothstein, Stolle, 2008). Zarówno rozwój gospodarczy i związana z nim ocena własnego poziomu życia (Cook, Gronke, 2001), ale także ekonomiczne bezpieczeństwo rodziny (Wroe, 2016) są czynnikami sprzyjającymi budowaniu zaufania instytucjonalnego. Należy dodać, że większym zaufaniem cieszy się ten porządek instytucjonalny, w którym wypracowane bogactwo jest dzielone w procesie redystrybucji opartej na zasadach uniwersalizmu i dekomodyfikacji. Inaczej rzecz ujmując, jeśli obywatele są przekonani, że instytucje państwa nie świadczą wsparcia w sposób uznaniowy, lecz każdy, bez względu na swoją sytuację ekonomiczną, ma szansę otrzymać pomoc, kształtuje się wśród nich poczucie wspólnoty, wzmacniana jest społeczna spójność i solidarność (Kumlin, Rothstein, 2005; Oorschot, Arts, 2005; Rothstein, Stolle, 2008; Rothstein, Uslander, 2005).

O ile Rosja zyskuje przewagę pod względem PKB *per capita* (54 miejsce wśród sklasyfikowanych 189 krajów) nad Ukrainą (miejsce 93) (Teorell i in., 2001), to majątek w Federacji Rosyjskiej dzielony jest w sposób daleki od egalitaryzmu. Wartość wskaźnika Giniego plasuje Rosję na 54 miejscu wśród 83 krajów świata, natomiast Ukrainę na miejscu 8⁸. Ważnym podkreślenia jest również to, że rosnący po roku 1990 dobrobyt w Rosji zaczął skutkować kształtowaniem się postaw prozachodnich, a sam W. Putin zaczął być utożsamiany z postępem gospodarczym i społecznym w stylu zachodnim. Jednakże od roku 2012, zaniepokojony zbyt nym zbliżaniem się społeczeństwa do wzorów zachodnich, zaczął zrywać

⁷ Wskaźnik jakości rządzenia (*Worldwide Governance Indicator – WGI*) uwzględnia 6 obszarów: wolności obywatelskie, stabilność polityczna i brak występowania przemocy, skuteczność rządzenia, jakość władzy wykonawczej, praworządność oraz kontrola korupcji (Kaufman i in., 2010).

⁸ Wskaźnik Giniego jest miarą nierówności dochodowych w społeczeństwie (World Bank, 2018).

z retoryką dobrobytu i postępu. Zastąpił ją nową z akcentami narodowej dumy, tradycyjnych wartości, tworząc jednocześnie poczucie zewnętrznego zagrożenia (Treisman, 2018, s. 9). Z kolei na Ukrainie reformy gospodarcze hamowane były z powodu braku silnego, konsekwentnego przywództwa, a co za tym idzie, spójnego planu reformy gospodarczej. Towarzyszył temu brak zarówno politycznej, jak i społecznej woli zmian. Zwolennikami reform gospodarczych byli wprawdzie politycy prawicowi (nacjonalistyczni), ale zmagali się z przedstawicielami lewicy, którzy podważali sam sens istnienia niepodległego państwa. Dlatego też, siłą rzeczy, uwaga potencjalnych reformatorów była bardziej skoncentrowana na utrzymaniu i budowaniu państwowości Ukrainy, a nie na reformach rynkowych (D'Anieri, Kravchuk, Kuzio, 2018, s. 203–204).

Zaniechanie lub zaniedbanie reform wpłynęło na jakość życia mieszkańców obu krajów. Szczególnie mocno widać to na przykładzie Ukrainy, która pod względem rozwoju społecznego⁹ zajmuje odległe, 93 miejsce na 189 sklasyfikowanych krajów świata. Rosja w tym samym rankingu plasuje się na miejscu 54, ale należy podkreślić, że wyprzedza tylko nieznacznie kraje europejskie (UNDP, 2018).

Tak więc, idee, które nie znalazły odzwierciedlenia w działaniu, brak chęci zerwania z przeszłością, przywódcy bez woli zmian, a także bez reformatorskiego zaplecza politycznego i społecznego, to kilka słabych ogniw w rosyjskim i ukraińskim łańcuchu reform ekonomicznych (Aslund, 2007, s. 311–313). Wady systemu prawnego i politycznego wpłynęły na jakość instytucji państwa i realizowanych przez nie społecznych funkcji.

Biorąc pod uwagę wzmiankowane wyżej mechanizmy odpowiedzialne za kształtowanie zaufania do porządku instytucjonalnego wśród Rosjan i Ukraińców, określone zostały empiryczne cele artykułu. Sprowadzały się one do próby weryfikacji założenia o istnieniu zależności pomiędzy jakością instytucji państwa a społecznym zaufaniem do nich.

Dane i założenia

Pierwszym celem empirycznym było wyznaczenie pozycji Rosji i Ukrainy w dwóch rankingach europejskich: 1) jakości instytucji pań-

⁹ Wskaźnik Rozwoju Społecznego (*Human Development Index* – HDI) obrazuje poziom rozwoju społeczno-gospodarczego danego kraju, uwzględniając trzy sfery życia społecznego: zdrowia, edukacji oraz dobrobytu.

stwowych oraz 2) zaufania instytucjonalnego. Dodatkowo, na podstawie wyników hierarchicznej analizy skupień, dokonano klasyfikacji poszczególnych krajów poprzez przypisanie ich do adekwatnych klastrów jakości oraz zaufania. Sprawdzono również korelację pomiędzy pozycjami analizowanych krajów w obu rankingach. Tworząc ranking jakości instytucji państwowych wykorzystano wzmiankowane wyżej wskaźniki makro: poziomu bezpieczeństwa i ochrony społeczeństwa, percepcji korupcji, dobrego rządzenia, rozwoju społecznego, demokratyzacji oraz Giniego. Pierwsze cztery wiążą się z instytucjonalnym źródłem zaufania, które powstaje dzięki uczciwości i skuteczności instytucji (*fairness and effectiveness*), które dodatkowo odpowiadają za poziom dobrobytu i jakość życia obywateli. Instytucje demokratyczne kreują źródło zaufania dzięki zdolności do dzielenia się władzą w społeczeństwie (*power-sharing capacity*). Z kolei egalitaryzm mierzony wskaźnikiem Giniego staje się źródłem zaufania dzięki realizacji zasad uniwersalistycznych (*universality*) (Freitag, Bühlmann, 2009).

Konstruując ranking zaufania instytucjonalnego wzięto pod uwagę dane Europejskiego Sondażu Wartości. Uwzględniono zaufanie do takich instytucji jak: szkolnictwo, policja, parlament, urzędy administracji państwowej, system ubezpieczeń społecznych, służba zdrowia, sądownictwo, partie polityczne i rząd. Oceny zaufania do tych instytucji mierzono w sondażu przy pomocy 4-stopniowych skal („w ogóle nie darzę zaufaniem”, „w niezbyt dużym stopniu”, „raczej w dużym stopniu”, „w bardzo dużym stopniu”). Wartości poszczególnych wskaźników makro oraz zaufania instytucjonalnego zamieszczone zostały w tabeli A w aneksie.

Tworząc szeregi rangowe wykorzystano procedurę porządkowania liniowego, którą stosuje się, gdy zachodzi potrzeba uporządkowania obiektów (tutaj krajów) charakteryzowanych w oparciu o wiele cech. Liniowa kombinacja tych cech jest syntetyczną zmienną, która daje podstawę klasyfikacji (rangowania) obiektów danego zbioru¹⁰. Zmienna syntetyczna została obliczona w oparciu o wzór:

¹⁰ Procedurę tę wykorzystano zarówno przy tworzeniu rankingu jakości instytucji (zmiennie ilościowe), jak i zaufania instytucjonalnego (zmiennie porządkowe). W tym drugim przypadku nie zdecydowano się na tworzenie rankingu w oparciu o sumę wskazań wartości na poszczególnych pytaniach z dwóch powodów. Po pierwsze, analiza głównych składowych (z rotacją Promax i normalizacją Kaisera) wykazała, że w przypadku większości krajów (22 z 35) wybrane zmienne nie tworzyły jednego, lecz dwa wymiary „zaufania” (zob. Rothstein, 2000; Rothstein, Stolle, 2008, s. 283). Dlatego w ich przypadku sumowanie wartości prowadziłyby do obniżenia rzetelności

$$s_i = \frac{1}{p} \sum_{j=1}^p z_{ij}$$

gdzie:

s_i – zmienna syntetyczna obliczona dla kraju i ;

p – liczba cech;

z_{ij} – znormalizowana wartość cechy j kraju i .

Przed obliczeniem miary syntetycznej, wartości zmiennych poddano normalizacji na podstawie przekształcenia standaryzacyjnego (zob. Kukuła, 1999).

dla stymulant:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{X}_j}{S(X_j)}$$

dla destymulant:

$$z_{ij} = \frac{\bar{X}_j - x_{ij}}{S(X_j)}$$

gdzie:

x_{ij} – wartość cechy j kraju i w jej oryginalnych jednostkach miary;

\bar{X}_j – wartość średnia cechy j ;

$S(X_j)$ – odchylenie standardowe cechy j .

Drugim celem empirycznym było testowanie zależności pomiędzy subiektywną oceną jakości porządku instytucjonalnego a zaufaniem do instytucji. W analizie oparto się na danych Światowego Sondażu Wartości. Przy ocenie zaufania instytucjonalnego analizowano zaufanie do policji, sądownictwa, rządu, partii politycznych, parlamentu, administracji państwowej i wyborów¹¹. W oparciu o te oceny utworzono indeks będący

tak utworzonego konstrukt. Po drugie, normalizacja zmiennych prowadzi do przekształcenia wartości bezwzględnych na wartości względne (tutaj punktem odniesienia były wartości średnie obliczone z uwzględnieniem statystyk wszystkich krajów), co pozwoliło utworzyć bardziej trafne (relatywne) zmienne diagnostyczne.

¹¹ Zmienne, które uwzględniono w analizie zaufania instytucjonalnego w kroku pierwszym (rangowanie) i w kroku drugim (regresja) różniły się, gdyż w badaniach EVS i WVS instytucje, o które pytano, nie były takie same. Zmienna „zaufanie instytucjonalne” powstała poprzez zsumowanie wartości poszczególnych zmiennych. Tym razem było to możliwe, gdyż analiza głównych składowych (z rotacją Promax i normalizacją Kaisera) przeprowadzona oddzielnie dla Rosji i Ukrainy wykazała, że

sumą ocen uzyskanych na każdej z tych zmiennych z osobna. W takiej postaci indeks ten wprowadzono do modelu regresji liniowej jako zmienną zależną.

Zmiennymi niezależnymi były opinie na temat różnych aspektów i zjawisk związanych z funkcjonowaniem państwa i jego instytucji, świadczące o ich jakości. Wzięto pod uwagę oceny dotyczące skali korupcji, karalności korupcji, poziomu przestępczości, wolności i uczciwości wyborów, poziomu demokratyzacji oraz poszanowania praw człowieka. Dodatkowo do zbioru tych zmiennych włączono wskaźnik świadczący o istnieniu zagrożeń dla podstaw egzystencji badanych. Zagrożenia takie mogą być konsekwencją indywidualnych wyborów ścieżek życiowych, ale także skutkiem niewydolności instytucji odpowiedzialnych za ich niwelowanie.

Przekonanie o skali korupcji w danym kraju mierzone było za pomocą 10-stopniowej skali, której przeciwstawne bieguny opisano jako 1: „w moim kraju nie ma korupcji” i 10: „w moim kraju panuje powszechna korupcja”. Przekonanie o karalności korupcji szacowano na podstawie pytania o to: „jak wysokie jest ryzyko pociągnięcia do odpowiedzialności za wręczenie lub przyjęcie łapówki, prezentu lub świadczenie przysługi komuś, kto pełni służbę publiczną?” Tutaj również odpowiedzi rejestrowano przy użyciu 10-stopniowej skali, której przeciwstawne bieguny opisano jako 1: „nie ma żadnego ryzyka” i 10: „jest bardzo duże ryzyko”.

Dla określenia poziomu przestępczości stworzony został wskaźnik uwzględniający odpowiedzi na pytania o to, „jak często w okolicy zamieszkania dochodzi do”: 1) napadów, 2) picia alkoholu na ulicach, 3) ingerencji policji lub wojska w prywatne życie ludzi, 4) zachowań rasistowskich, 5) handlu narkotykami, 6) przemocy i bójek na ulicach, 7) molestowania seksualnego. Poszczególne pytania oparte były na 4-punktowych skalach (bardzo często–bardzo rzadko). Wskaźnik przestępczości był średnią arytmetyczną wartości z wszystkich 7 skal. Podstawą do agregowania wartości była wysoka rzetelność tak utworzonego konstruktów, zarówno w przypadku Rosji (alfa=.857), jak i Ukrainy (alfa=.814).

Wolność i uczciwość wyborów szacowano na podstawie pytań o to, „jak często w kraju, w trakcie wyborów mają miejsce sytuacje, w których”: 1) głosy są liczone uczciwie, 2) kandydaci opozycji nie mogą startować w wyborach, 3) wiadomości telewizyjne faworyzują rządzącą

zmiennie włączone do analizy tworzą jeden spójny wymiar (% wyjaśnianej wariancji w przypadku Rosji to 59,6, natomiast Ukrainy – 54,7).

partię, 4) wyborcy są przekupywani (obietnicami), 5) dziennikarze rzetelnie opisują przebieg wyborów, 6) przedstawiciele komisji wyborczych są uczciwi, 7) bogaci ludzie kupują sobie głosy wyborców, 8) zastrasza się wyborców w komisjach wyborczych, 9) wyborcy mają rzeczywisty wybór w wyborach. Wskaźnik utworzono poprzez zsumowanie liczby wskazań odpowiedzi „bardzo często” lub „często”, po uprzednim przekształceniu wartości skal tak, aby każda z nich wskazywała ten sam kierunek (tutaj: pozytywny). Tak utworzony wskaźnik przyjmował wartości z przedziału 0–9.

Poziom demokratyzacji określono na podstawie pytania: „jak demokratycznie rządzony jest dzisiaj ten kraj”, które opierało się na 10-stopniowej skali z przeciwstawnymi biegunami opisanymi jako 1: „w ogóle niedemokratyczny” i 10: „w pełni demokratyczny”.

Opinię na temat respektowania praw człowieka określono na podstawie pytania „jak bardzo w tym kraju szanuje się dziś indywidualne prawa człowieka?” Pytanie to oparte zostało na 4-stopniowej skali (brak poszanowania–duże poszanowanie).

Zagrożenie dla podstaw egzystencji mierzone było jako suma wskazań odpowiedzi „często” lub „czasami” na pytania o to, „jak często w ciągu ostatnich 12 miesięcy ty lub twoja rodzina: 1) nie miały/a/ś wystarczającej ilości jedzenia, 2) nie czuły/a/ś się bezpiecznie w domu z powodu przestępczości, 3) musiały/a/ś się obyć bez lekarstw lub leczenia, których potrzebowały/a, 4) żyły/a/ś bez dochodów pieniężnych, 5) nie miały/a/ś bezpiecznego schronienia. Wskaźnik przyjmował wartości z przedziału 0–5.

Obok zmiennych niezależnych do modelu włączono zmienne kontrolne. Znalazły się wśród nich zmienne socjodemograficzne, takie jak: płeć, wiek i wykształcenie (8 poziomów wykształcenia), dochód (szacunkowa, 10-stopniowa skala dochodowa) oraz stosunek do religii (osoba religijna, niereligijna i niewierząca).

Dodatkowo w zbiorze zmiennych kontrolnych uwzględniono kwestie dotyczące: uogólnionego zaufania, wolności wyboru i kontroli życia, poczucia szczęścia, konformizmu wobec norm społecznych oraz poczucia dumy narodowej i przywiązania do kraju.

Zaufanie uogólnione rozumie się jako przekonanie o dobroci ludzkiej natury, które nie odnosi się do konkretnych podmiotów, ale do ich ogółu (Yamagishi, Yamagishi, 1994, s. 139). W kontekście instytucjonalnym można przyjąć, że zaufanie uogólnione to rodzaj ufności wobec innych, która nie kształtuje się na podstawie doświadczeń i wiedzy, które ich do-

tyczą, lecz w odniesieniu do znajomości oczekiwań i ograniczeń, jakie na innych nakładają instytucje (Freitag, Bühlmann, 2009, s. 1544).

Za wskaźnik zaufania uogólnionego przyjęto indeks oparty na pytaniach o stopień zaufania do ludzi: 1) których się nie zna, 2) którzy są innego wyznania i 3) którzy są innej narodowości (zob. Newton, Zmerli, 2011). Na pytania te można było udzielić czterech odpowiedzi: „całkowicie ufam”, „raczej ufam”, „raczej nie ufam” i „w ogóle nie ufam”. Powiązanie odpowiedzi na trzy pytania w jednym indeksie uzasadniała wysoka rzetelność tak przygotowanego wskaźnika, zarówno w przypadku Rosji (alfa=.830) jak i Ukrainy (alfa=.828).

Uzasadnieniem dla włączenia do modelu zmiennej „wolności wyboru i kontroli życia” oraz „poczucia szczęścia” są spostrzeżenia, że cechy osobowościowe kształtowane w procesie socjalizacji mogą mieć większy wpływ na zaufanie niż codzienne doświadczenia (Erikson, 1977, s. 224; Uslaner, 2002, s. 21). Pierwsza z tych zmiennych odnosiła się do pytania „w jakim stopniu czujesz, że masz swobodę wyboru i kontrolę nad swoim życiem”. Rejestrując odpowiedzi wykorzystano 10-stopniową skalę z biegunami opisanymi jako 1: „nie mam żadnego wyboru” i 10: „mam bardzo duży wybór”. Szczęście mierzono przy pomocy skali czterostopniowej (bardzo szczęśliwy/a–nieszczęśliwy/a).

Wskaźnik konformizmu wobec norm społecznych dotyczył przekonania, na ile można usprawiedliwić działania niezgodne z prawem. Przyjęto, że poparcie takich działań będzie negacją reguł społecznych i prawnych, a tym samym i instytucji, które zostały stworzone do ich egzekwowania i sankcjonowania. Tak więc osoba łamiąca prawo nie będzie ufać tym podmiotom, które z założenia mają uniemożliwiać działania, które są wbrew prawu. Wzięto pod uwagę takie kwestie jak: 1) ubieganie się o świadczenia rządowe, do których nie jest się uprawnionym/a, 2) unikanie opłat za przejazd środkami transportu publicznego, 3) oszukiwanie na podatkach, jeśli jest taka możliwość, 4) przyjmowanie łapówek w trakcie pełnienia obowiązków. Odpowiedzi rejestrowane były przy pomocy 10-stopniowej skali z przeciwstawnymi biegunami opisanymi jako 1: „nigdy nie jest usprawiedliwione”, 10: „zawsze jest usprawiedliwione”. Wskaźnik utworzono poprzez zsumowanie wartości wskazywanych na czterech pytaniach. Zabieg ten uzasadniała wysoka rzetelność indeksu tak dla Rosji (alfa=.777), jak i dla Ukrainy (alfa=.805).

W zbiorze zmiennych kontrolnych znalazły się również zmienne określające stosunek do własnego kraju. Wykorzystano tutaj dwa pytania. Pierwszym z nich było pytanie o „dumą z bycia obywatelem swojego kraju” (czte-

rostopniowa skala: jestem bardzo dumny/a–w ogóle nie jestem dumny/a). Drugie pytanie dotyczyło tego, jak mocno respondenci „czuli się związani ze swoim krajem” (czterostopniowa skala: bardzo mocno–wcale). Założono tutaj, że silny związek z krajem może wzmacniać zaufanie do państwa i jego instytucji nawet w sytuacji niskiej oceny skuteczności ich działania.

Zmienne wprowadzono do modelu regresji liniowej, które poddano analizie i interpretacji oddzielnie dla Rosji i Ukrainy.

Wyniki

Miejsce w rankingu jakości instytucji państwowych oraz zaufania instytucjonalnego poszczególnych krajów europejskich wyznaczone zostało na podstawie średniej arytmetycznej standaryzowanych wartości współczynników/zmiennych uwzględnionych w analizie wskaźników makro. Ranking „jakości” nie był zaskoczeniem i odzwierciedlał typowy dla Europy porządek. Najwyższe lokaty zajęły kraje nordyckie, następnie kraje Europy Zachodniej, a w dalszej kolejności kraje byłego bloku wschodniego, które znajdują się w strukturach Unii Europejskiej. Ranking zamykały kraje Europy Wschodniej spoza Unii. W zestawieniu tym Ukraina i Rosja okupowały dwie ostatnie pozycje. Istnienie regionalnych podobieństw na poziomie Europy potwierdziła hierarchiczna analiza skupień, przeprowadzona w oparciu o metodę Warda, jako miarę aglomeracji oraz kwadratową odległość euklidesową, jako miarę odległości. Takie porządkowanie nieliniowe, w ujęciu geometrycznym, polega na odwzorowaniu obiektów znajdujących się w wielowymiarowej przestrzeni zmiennych na płaszczyźnie, nie hierarchizując ich, lecz wskazując, które z nich są do siebie najbardziej zbliżone (zob. Ward, 1963).

Ranking zaufania instytucjonalnego, chociaż zasadniczo podobny, zawierał kilka przypadków „nietypowych”. Jednym z nich był przypadek Rosji. Uczestnicy badania w tym kraju wyrazili bowiem zaskakująco wysokie zaufanie do instytucji państwowych. Rosja znalazła się na relatywnie wysokiej pozycji w rankingu (16 na 35 krajów). Oceny zaufania wystawione poszczególnym instytucjom pozwoliły przypisać Rosję do klastra drugiego, między innymi z takimi krajami jak Islandia, Holandia, Wielka Brytania, Francja czy Niemcy, które to kraje pod względem jakości instytucji państwowych znacznie Rosję wyprzedzały. Ukraina znalazła się w rankingu zaufania na adekwatnie niskiej pozycji. Miejsce Ukrainy w klastrze trzecim razem z podobnymi jej krajami oddaje niski

poziom zaufania instytucjonalnego wśród obywateli. Wyniki obu zabiegów klasyfikacyjnych zaprezentowane zostały w tabeli 1.

Tabela 1

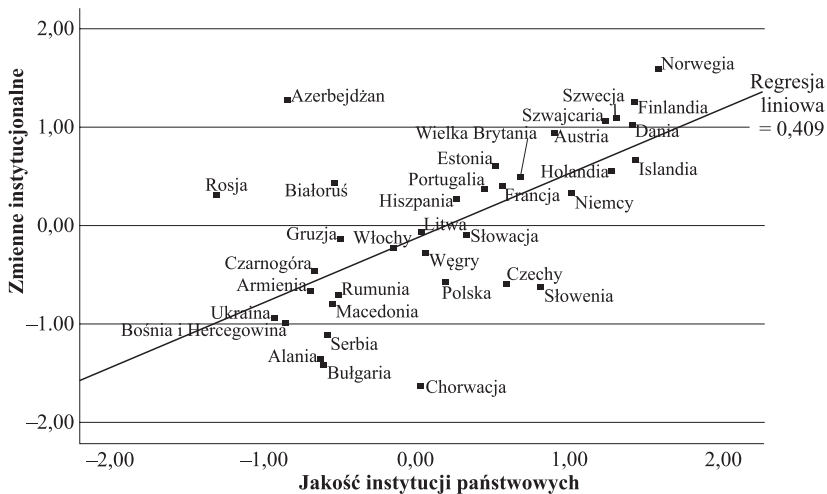
Ranking jakości instytucji państwowych oraz zaufania instytucjonalnego w państwach europejskich

Kraj	Jakość instytucji	Klaster	Kraj	Zaufanie instytucjonalne	Klaster
Norwegia	1,54	I	Norwegia	1,59	I
Islandia	1,39	I	Azerbejdżan	1,27	I
Finlandia	1,38	I	Finlandia	1,26	I
Dania	1,37	I	Szwecja	1,10	I
Szwecja	1,26	I	Szwajcaria	1,07	I
Holandia	1,23	I	Dania	1,03	I
Szwajcaria	1,20	I	Austria	0,94	I
Niemcy	0,97	I	Islandia	0,67	II
Austria	0,86	I	Estonia	0,61	II
Słowenia	0,77	II	Holandia	0,55	II
Wielka Brytania	0,64	II	Wielka Brytania	0,49	II
Czechy	0,55	II	Białoruś	0,44	II
Francja	0,52	II	Francja	0,40	II
Estonia	0,48	II	Portugalia	0,38	II
Portugalia	0,41	II	Niemcy	0,33	II
Słowacja	0,29	II	Rosja	0,31	II
Hiszpania	0,22	II	Hiszpania	0,27	II
Polska	0,15	II	Litwa	-0,07	II
Węgry	0,02	II	Słowacja	-0,10	II
Litwa	0,00	II	Gruzja	-0,14	II
Chorwacja	-0,01	II	Włochy	-0,22	II
Włochy	-0,18	II	Węgry	-0,28	II
Gruzja	-0,53	III	Czarnogóra	-0,46	III
Rumunia	-0,54	III	Polska	-0,57	III
Białoruś	-0,57	III	Czechy	-0,60	III
Macedonia	-0,58	III	Słowenia	-0,62	III
Serbia	-0,61	III	Armenia	-0,66	III
Bułgaria	-0,64	III	Rumunia	-0,71	III
Albania	-0,66	III	Macedonia	-0,80	III
Czarnogóra	-0,70	III	Ukraina	-0,95	III
Armenia	-0,72	III	Bośnia i Hercegowina	-1,00	III
Azerbejdżan	-0,87	III	Serbia	-1,12	III
Bośnia i Hercegowina	-0,88	III	Albania	-1,36	III
Ukraina	-0,96	III	Bułgaria	-1,42	III
Rosja	-1,33	III	Chorwacja	-1,64	III

Źródło: Opracowanie na podstawie wskaźników makro i danych EVS 2017.

Wprawdzie korelacja pomiędzy pozycjami poszczególnych krajów w obu rankingach była relatywnie duża ($r=.639$, dla $p<.001$), to jednak siłę tej korelacji osłabiały przypadki nietypowe, właśnie takie jak Rosja. Na wykresie 1 przedstawiono zależność pomiędzy pozycjami w obu rankingach. O ile pozycja Ukrainy była bliska linii regresji (będącej graficzną prezentacją oszacowania pozycji w rankingu zaufania instytucjonalnego w oparciu o pozycję w rankingu jakości instytucji), o tyle pozycja Rosji odbiegała od tej modelowej reprezentacji. O jej nietypowości świadczyła również wartość studentyzowanej reszty wynosząca 2,1¹². Innymi słowy, biorąc pod uwagę miejsce w rankingu jakości instytucji państwowych, przewidywana na jego podstawie pozycja Rosji w rankingu zaufania instytucjonalnego „powinna być” dużo niższa.

Wykres 1. Zależność pomiędzy jakością instytucji państwowych a zaufaniem instytucjonalnym w Europie

Pytanie, które rodzi ta obserwacja wiąże się z kwestią, czy poziom zaufania instytucjonalnego w Rosji i na Ukrainie jest pochodną subiek-

¹² Studentyzacja reszt jest specyficzną formą ich standaryzacji, która bierze pod uwagę różnice w odchyleniu standardowym reszt (różnic pomiędzy wartościami obserwowanymi i przewidywanymi) w różnych punktach funkcji regresji. Przyjmuje się, że przypadki odstające (nietypowe) to takie, dla których reszty studentyzowane przekraczają wartość 2.0. W tym miejscu warto zaznaczyć, że przypadkami odstającymi w analizowanym zbiorze były również takie kraje, jak: Azerbejdżan (reszta=3,03) oraz Chorwacja (2,3).

tywnej oceny jakości porządku instytucjonalnego w tych krajach. Aby ten problem rozstrzygnąć posłużono się modelami regresji liniowej, w których zmienną zależną była zmienna obrazująca poziom zaufania instytucjonalnego, a zmiennymi niezależnymi oceny jakości efektów działania instytucji państwowych.

Analizę właściwą poprzedziła analiza eksploracyjna, której celem było porównanie poziomu zaufania instytucjonalnego wśród Rosjan i Ukraińców, a także porównanie subiektywnych ocen efektów funkcjonowania porządku instytucjonalnego. Wyniki analizy przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Poziom zaufania instytucjonalnego oraz oceny efektów działania instytucji państwa w Rosji i na Ukrainie

Aspekty działania instytucji państwowych	Rosja		Ukraina		Test Manna-Whitneya
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.	
Zaufanie instytucjonalne (1–4)	2,37	0,70	1,99	0,61	<0,01
Skala korupcji (1–10)	7,66	2,00	8,41	1,88	<0,01
Karalność korupcji (1–10)	5,89	2,24	4,94	2,52	<0,01
Poziom przestępczości (1–4)	1,59	0,54	1,58	0,52	p=.835
Wolność i uczciwość wyborów (0–9)	3,14	2,10	3,30	2,14	p=.061
Poziom demokratyzacji (1–10)	5,29	2,15	5,96	2,53	<0,01
Poszanowanie praw człowieka (1–4)	2,22	0,74	2,66	0,83	<0,01
Zagrożenie podstaw egzystencji (0–5)	0,32	0,83	0,55	1,03	<0,01

Źródło: Opracowanie na podstawie WVS 2017–2020.

Podobnie jak w przypadku danych z EVS, również i dane WVS potwierdzają, że w Rosji poziom zaufania instytucjonalnego przed kilku laty był istotnie wyższy niż na Ukrainie (test Mana-Whitneya).

Opinie na temat efektów działań instytucji w tych dwóch państwach nie różniły się w przypadku dwóch aspektów: poziomu przestępczości oraz wolności i uczciwości wyborów. W odniesieniu do pozostałych aspektów widoczna była statystycznie istotna różnica ocen. I tak, Ukraińcy w porównaniu z Rosjanami oceniali wyżej skalę korupcji. Kierowali się również silniejszym przeświadczeniem, że w ich kraju działania korupcyjne nie są zagrożone odpowiedzialnością karną. Częściej niż Rosjanie wskazywali również, że dotknęły ich zdarzenia, które godziły w podstawy ich egzystencji. Istotnie wyżej niż Rosjanie ocenili jednak poziom demokratyzacji w kraju oraz poszanowanie praw człowieka. Widać zatem, że oceny te są zbieżne z przytaczanymi wcześniej war-

tościami wskaźników makro. Dla przypomnienia – w Rosji notuje się niższy poziom korupcji (wskaźnik percepcji korupcji), wyższy poziom życia (wskaźnik rozwoju społecznego), ale niższy poziom demokratyzacji (wskaźnik demokratyzacji).

Porównanie zagregowanych ocen efektów działania różnych instytucji w Rosji i na Ukrainie obrazuje istnienie pewnej równowagi w tych szacunkach pomiędzy mieszkańcami obu krajów. Różnice w obrębie pewnych ocen były statystycznie nieistotne, natomiast w przypadku niektórych przewagę uzyskiwali Rosjanie, w odniesieniu do innych – Ukraińcy. Ta równowaga pomiędzy oboma krajami, znalazła również odzwierciedlenie w obiektywnych wskaźnikach makro. Mimo to, zaufanie instytucjonalne w Rosji było dużo wyższe niż na Ukrainie. Rodzi to zatem pytanie, czy subiektywne oceny efektów działania instytucji (i w pewnym uproszczeniu ich jakości) są istotnymi predyktorami zaufania instytucjonalnego. Inaczej rzecz ujmując, czy zaufanie instytucjonalne znajduje podstawy w ocenie porządku instytucjonalnego. Szukając odpowiedzi na to pytanie przeprowadzono analizę w oparciu o modele regresji liniowej, której wyniki zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3

Zależność pomiędzy ocenami jakości działania instytucji państwa a zaufaniem instytucjonalnym: wyniki estymacji modelu regresji liniowej

Zmienne	Rosja			Ukraina			
	B	błąd st.	beta	B	błąd st.	beta	
1	2	3	4	5	6	7	
Skala korupcji	-0,353	0,067	-0,145*	-0,681	0,076	-0,301*	
Karalność korupcji	0,152	0,058	0,07*	0,089	0,055	0,053	
Poziom przestępczości	-0,15	0,036	-0,116*	-0,144	0,041	-0,123*	
Wolność i uczciwość wyborów	0,319	0,067	0,137*	0,21	0,064	0,106*	
Poziom demokratyzacji	0,122	0,067	0,054**	0,253	0,057	0,151*	
Poszanowanie praw człowieka	1,008	0,201	0,153*	1,034	0,18	0,201*	
Zagrożenie podstaw egzystencji	-0,544	0,163	-0,093*	0,009	0,144	0,002	
Płeć	0,397	0,269	0,04	0,385	0,272	0,044	
Wiek	0,007	0,008	0,024	0,023	0,009	0,091*	
Wykształcenie	-0,138	0,076	-0,051**	-0,021	0,084	-0,009	
Dochód	0,104	0,077	0,041	0,17	0,08	0,077*	
Stosunek do religii (ref. os. niewierząca)	os. religijna	0,932	0,541	0,071**	0,366	0,556	0,041
	os. niereligijna	-0,175	0,648	-0,011	-0,007	0,572	-0,001
Zaufanie uogólnione	0,413	0,061	0,182*	0,432	0,063	0,22*	
Wolność wyboru i kontrola życia	-0,013	0,066	-0,006	-0,014	0,062	-0,008	

1	2	3	4	5	6	7
Zadowolenie z życia	0,016	0,072	0,007	0,077	0,071	0,038
Konformizm wobec norm	-0,046	0,016	-0,08*	-0,047	0,018	-0,086*
Duma narodowa	0,712	0,211	0,101*	-0,171	0,199	-0,031
Przywiązanie do kraju	0,485	0,17	0,082*	0,202	0,195	0,035
Stała	13,814*	1,626		17,507*	1,552	
Podsumowanie modeli						
R ²	0,274			0,422		
Błąd standardowy oszacowania	4,19			3,28		
Test F	<0,001			<0,001		

Uwaga: * dla $p < 0,01$, ** dla $p < 0,05$.

Źródło: Opracowanie na podstawie WVS 2017–2020.

Prezentowany model ma silniejszą moc predykcyjną w przypadku Ukrainy niż Rosji (odpowiednio R^2 równe .442 oraz .274).

Niemniej jednak, w modelu rosyjskim wszystkie predyktory zaufania instytucjonalnego z kategorii ocen jakości działania instytucji okazały się istotne statystycznie. Zaufanie instytucjonalne było wśród Rosjan tym wyższe, im: 1) niższa ocena skali korupcji, 2) silniejsze przekonanie o istnieniu odpowiedzialności karnej za korupcję, 3) niższa, szacowana skala przestępczości, 4) silniejsze przekonanie o wolności i uczciwości wyborów, 5) wyższa ocena poziomu demokratyzacji oraz 6) poszanowania praw człowieka, jak również 7) mniejsze zagrożenie dla podstaw egzystencji.

Zaufanie instytucjonalne zależało również od niektórych czynników uwzględnionych w zbiorze zmiennych kontrolnych. W kategorii zmiennych socjodemograficznych istotnymi predyktorami okazały się wykształcenie oraz religijność. Im wyższy był poziom wykształcenia, tym niższy poziom zaufania. W porównaniu z osobami niewierzącymi, bardziej ufne były osoby religijne. Jak wynika z danych WVS przynależność do religii lub wyznania religijnego deklarowało w Rosji 70% mieszkańców tego kraju, przy czym dominującym wyznaniem było prawosławie (84% ogółu osób religijnych, a blisko 14% to muzułamanie).

Zaufanie instytucjonalne w Rosji to również wypadkowa zaufania uogólnionego, konformizmu wobec norm społecznych, a także co ważne – dumy narodowej i przywiązania do kraju. Im bardziej ufni byli Rosjanie w sensie ogólnym, tym również mieli większe zaufanie do instytucji. Zaufanie instytucjonalne zmniejszało się wraz z nasileniem przekonania, że usprawiedliwione jest łamanie niektórych norm społecznych. Im zatem większa była wśród nich skłonność do nonkonformizmu, tym również

mniejsze było zaufanie instytucjonalne. Zaufanie do instytucji w Rosji rosło również wraz z poczuciem dumy narodowej oraz stopniem przywiązania do kraju. Płeć, wiek, dochód oraz zmienne osobowościowe nie były istotnie powiązane z zaufaniem instytucjonalnym.

W modelu ukraińskim dwa predyktory z kategorii ocen jakości działania instytucji okazały się nieistotne: zaufanie instytucjonalne nie zależało od przekonań dotyczących punitivności działań korupcyjnych oraz od osobistych doświadczeń związanych z zagrożeniem podstaw egzystencji. Związek pomiędzy pozostałymi predyktorami z tej kategorii a zaufaniem instytucjonalnym miał taki sam charakter jak w przypadku Rosji. Zaufanie instytucjonalne zmniejszało się wraz z: 1) wzrostem oszacowania skali korupcji, 2) rosnącymi szacunkami dotyczącymi skali przestępczości, 3) malejącą oceną wolności i uczciwości wyborów, 4) spadkiem oceny poziomu demokratyzacji, a także 5) malejącym przekonaniem o poszanowaniu praw człowieka.

W zbiorze zmiennych socjodemograficznych dwa czynniki okazały się istotnymi predyktorami zaufania instytucjonalnego. Był to wiek oraz dochód. Zaufanie to zwiększało się wraz z wiekiem oraz dochodem. Wśród pozostałych czynników ze zbioru zmiennych kontrolnych, istotnymi predyktorami zaufania instytucjonalnego były: zaufanie uogólnione oraz konformizm wobec norm społecznych. Podobnie jak w modelu rosyjskim, także tutaj, zaufanie instytucjonalne zwiększało się wraz ze wzrostem zaufania uogólnionego, natomiast obniżało się wraz ze wzrostem przekonania, że usprawiedliwione jest łamanie niektórych norm społecznych. Pozostałe zmienne: płeć, wykształcenie, stosunek do religii oraz zmienne osobowościowe były nieistotnymi predyktorami zaufania instytucjonalnego. Inaczej niż w Rosji, przywiązanie do kraju i duma narodowa nie korelowały istotnie z zaufaniem instytucjonalnym

Porównując oba modele dostrzec można, że zarówno w przypadku Rosji (wbrew oczekiwaniom) i Ukrainy, ocena porządku instytucjonalnego w jego różnych aspektach była związana z zaufaniem w wymiarze instytucjonalnym. Subiektywne opinie na temat efektów działania instytucji były skorelowane z ufnością, jaką zarówno Rosjanie, jak i Ukraińcy darzą instytucje odpowiedzialne za efekty tych działań. Należy podkreślić jednak, że siła tego związku była mocniejsza na Ukrainie niż w Rosji. Fakt ten oraz to, że zaufanie do instytucji w Rosji było również zależne od dumy narodowej, przywiązania do kraju oraz stosunku do religii, może tłumaczyć relatywnie wysoki poziom zaufania instytucjonalnego nie znajdujący odzwierciedlenia w jakości instytucji.

W tym wypadku Ukraina mocniej wpisuje się w bardziej uniwersalny wzór ogólnoeuropejski.

Konkluzje

Celem niniejszego artykułu była weryfikacja założenia o istnieniu zależności pomiędzy efektywnością działania instytucji państwowych a zaufaniem wobec nich. Analiza porównawcza uwzględniająca Rosję i Ukrainę miała kilka przyczyn. Po pierwsze, przez wiele lat instytucje obu krajów powiązane były w jednym organizmie państwowym, a po jego rozpadzie wiele zmian instytucjonalnych (szczególnie tych dysfunkcyjnych) przybiegało według podobnych wzorów. Interesującym pytaniem było zatem to, na ile opinie społeczne w obu krajach, dotyczące jakości porządku instytucjonalnego oraz zaufania do instytucji są do siebie podobne. Po drugie, to przyczyny, przebieg i przewidywane konsekwencje konfliktu zbrojnego pomiędzy Rosją i Ukrainą przyciągają obecnie szczególną uwagę ekspertów i przedstawicieli opinii publicznej. Niemniej jednak, równie istotnym zagadnieniem są postawy obywateli obu państw wobec porządku instytucjonalnego, którego reprezentanci i kreatorzy podejmują kluczowe decyzje dotyczące przebiegu tego konfliktu. Co więcej, analiza postaw społecznych Rosjan i Ukraińców może stać się elementem prognoz na temat przyszłych stosunków społecznych w obrębie tych państw i relacji pomiędzy nimi. Szczególnej wagi zagadnienie to nabiera w kontekście wypowiedzi Z. Brzezińskiego (1994, s. 80), który podkreślał, że „bez Ukrainy Rosja przestaje być imperium, natomiast z podporządkowaną Ukrainą takim imperium staje się automatycznie”. Po trzecie, dla kraju takiego jak Polska, który jest głównym celem uchodźców z Ukrainy, ważnym jest poznanie postaw społecznych jej mieszkańców. Kształtowały się one w specyficznym, odmiennym od polskiego kontekście instytucjonalnym. Dlatego też może mieć to znaczenie dla zrozumienia i ukierunkowania działań w procesie ich integracji czy też asymilacji ze społeczeństwem polskim.

Uzyskane wyniki pozwoliły lepiej zrozumieć niektóre z aspektów wzmiankowanych wyżej zagadnień.

Pierwsza ważna konkluzja sprowadza się do spostrzeżenia, że na tle innych państw europejskich jakość rosyjskich i ukraińskich instytucji jest relatywnie niska. Chociaż oba kraje różnią się od siebie pod względem niektórych statystyk makrospołecznych, to jednak ich wypadkowa plasuje

je je na dwóch ostatnich miejscach w rankingu 35 analizowanych krajów.

Druga konkluzja dotyczy związku pomiędzy jakością instytucji państwowych a ich oceną. Szczególnie interesujący jest przypadek Rosji. Pomimo słabych efektów działania instytucji, poziom zaufania instytucjonalnego w tym kraju jest relatywnie wysoki. Pod względem zaufania do instytucji, Rosja znalazła się w grupie tych krajów europejskich, w których jakość porządku instytucjonalnego jest zdecydowanie wyższa. Taka luka w przypadku Ukrainy nie występuje. Poziom zaufania instytucjonalnego na Ukrainie jest jednym z najniższych w Europie i współgra z jakością instytucji.

Trzecia konkluzja dotyczy zależności pomiędzy subiektywnymi ocenami jakości efektów działania instytucji a zaufaniem do nich. W obu krajach oceny te są istotnymi czynnikami kształtującymi zaufanie instytucjonalne, chociaż należy podkreślić, że ich siła predykcyjna jest silniejsza na Ukrainie niż w Rosji.

W jaki sposób można tłumaczyć te obserwowane zależności?

W przypadku Ukrainy podkreśla się, że sowieckie dziedzictwo instytucjonalnych mechanizmów działania powoduje, iż starym instytucjom bardzo trudno jest realizować nowe funkcje. Równie problematyczne jest przekonanie ludzi, którzy kierują tymi instytucjami, do obierania nowych celów. Co więcej, wystarczy, aby stare elity w społeczeństwie o niespójnej tożsamości narodowej popierały tendencje niepodległościowe, a wysiłki te znajdują uznanie wśród obywateli o nacjonalistycznych postawach. Obywatele ci przedkładają narodowościowe tendencje nad potrzebę przeprowadzenia reform gospodarczych (D'Anieri, Kravchuk, Kuzio, 2018, s. 263). Ponadto próby reform na Ukrainie kończyły się niepowodzeniem, gdyż programy realizowane na przestrzeni ostatnich dekad przez kolejne rządy, charakteryzowały się brakiem spójności. Zadań reformatorskich podejmowały się bowiem znacznie różniące się w podejściu do zmian: 1) rządy chwiejne (*wobblers*) o niespójnych programach transformacyjnych, 2) rządy sprawowane przez zarządców (*caretakers*) jako tymczasową administrację, 3) rządy kapitalistów państwowych i wielkiego biznesu (*state capitalist and big business*) reprezentowane przez nomenklaturę i sprawowane w oparciu o regulacje państwowe i oligarchów, 4) rządy reformatorów (*reformers*), których celem były reformy gospodarcze, ograniczenie korupcji oraz integracja z Europą (Kuzio, 2015, s. 291–292).

Należy jednak podkreślić, że przy braku satysfakcjonujących efektów ekonomicznych, poparcie dla rozwiązań demokratycznych na Ukrainie jest względnie silne, a potencjalna droga ku autorytaryzmowi akcepto-

wana przez nielicznych. W społeczeństwie ukraińskim istnieje jednak poważny deficyt instytucji pośredniczących, które pomagałyby organizować i agregować głosy opinii publicznej, które w następnym kroku uwzględniane byłyby w procesie podejmowania decyzji (D'Anieri, Kravchuk, Kuzio, 2018, s. 265). Dodatkowo, wysoki poziom korupcji i brak poszanowania prawa, nie sprzyja budowaniu stabilnych fundamentów dla procesów społecznych czy gospodarczych.

Przypadek rosyjski, charakteryzujący się zaskakująco silnym społecznym poparciem dla instytucji państwowych, przy ich jednocześnie niskiej jakości, można tłumaczyć specyficzną mentalnością, która kształtuje się w warunkach sprzyjających postawom antydemokratycznym i antywolnościowym. W badaniach WVS Rosjanie mocniej niż Ukraińcy optowali za państwem niedemokratycznym, w którym istotną rolę odgrywać powinien silny przywódca¹³. Ważną rolę w procesie kształtowania takich postaw bez wątpienia odgrywają masowe media. Od początku XXI wieku w Rosji władze centralne podejmowały wysiłki zmierzające do skupienia wszystkich ważniejszych aktywów medialnych w rękach kilku lojalistów W. Putina. Pod koniec dekady, prawie wszystkie z około dwóch tuzinów krajowych stacji telewizyjnych, znalazły się pod kontrolą trzech podmiotów: państwa, medialnej spółki-córki państwowego koncernu gazowego Gazprom oraz szeregu struktur biznesowych, kontrolowanych przez Jurija Kowalczuka, członka najbliższego kręgu Putina (Lipman, Kachkaeva, Poyker, 2018, s. 159–160). Kontrola mediów pozwala manipulować opinią publiczną w taki sposób, że władza nie reaguje na żądania obywateli, lecz raczej kreuje poparcie dla swoich żądań (Lipman, 2008; Pomerantsev, 2014). R. Pipes (2004, s. 15) zauważa, że działania te są skuteczne właśnie dlatego, że W. Putin, przywrócił tradycyjny, rosyjski model rządzenia: państwo autorytarne. Wzmacniając autorytarne instytucje i kontrolę nad mediami starał się on dodatkowo stworzyć rodzaj konserwatywnego tradycjonalizmu i autarchicznego antywesternizmu (Rogov, Ananyev, 2018, s. 193). Co ważne, w kontekście religii, za jego rządów Rosyjska Cerkiew Prawosławna otrzymała znaczne przywileje, w za-

¹³ Badając postawy wobec systemu politycznego pytano o poparcie dla różnych sposobów rządzenia krajem. Między innymi o to, na ile dobrym rozwiązaniem dla kraju jest system demokratyczny oraz silny przywódca, który nie zawracałby sobie głowy parlamentem i wyborami. Odpowiedzi mierzono na 4-stopniowych skalach (bardzo dobre rozwiązanie-bardzo złe rozwiązanie). W porównaniu z Ukraińcami, Rosjanie wyrazili istotnie silniejsze postawy antydemokratyczne i mocniejsze poparcie dla silnego przywódcy (test Manna-Whitneya, dla $p < .001$).

mian musiała jednak okazywać gorliwą lojalność wobec władz świeckich (Service, 2009, s. 557). Wszystkie te zabiegi wydają się skuteczne, gdyż w przypadku Rosji дума narodowa i przywiązanie do kraju okazały się również istotnymi predyktorami zaufania instytucjonalnego, niezależnymi od oceny jakości działań instytucji. Retoryka narodowa okazuje się skutecznym narzędziem dla społecznej mobilizacji i legitymizacji porządku społeczno-politycznego¹⁴. Co ważne, postawy Rosjan wskazują na istnienie uniwersalnych mechanizmów, które można uruchomić nie tylko w reżimach o tendencjach autorytarnych, ale i systemach demokratycznych. Pomimo niskiej jakości życia powodowanej w dużej mierze przez niewydolne instytucje, identyfikacja i piętnowanie wspólnego wroga, zagrażającego bezpieczeństwu obywateli oraz kontrola informacji, może kształtować społeczne poparcie dla wadliwego państwa i porządku instytucjonalnego. Państwo to prezentowane jest bowiem jako skuteczne remedium dla tych zagrożeń. Stać się tak może nawet wbrew interesowi ogółu i interesom własnym poszczególnych jednostek.

Bibliografia

- Alesina A., Baqir R., Easterly W. (1999), *Public goods and ethnic divisions*, „Quarterly Journal of Economics”, vol. 114, nr 4.
- Aslund A. (2007), *How Capitalism Was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*, Cambridge University Press, New York.
- Baier A. (1986), *Trust and Antitrust*, „Ethics”, vol. 96, nr 2.
- Berg L., Hjerm M. (2010), *National Identity and Political Trust*, „Perspectives on European Politics and Society”, vol. 11, nr 4.
- Brehm J., Wendy R. (1997), *Individual-Level Evidence For The Causes And Consequences of Social Capital*, „American Journal of Political Science”, vol. 41, nr 3.
- Brzeziński Z. (1994), *The Premature Partnership*, „Foreign Affairs”, vol. 73, nr 2.
- Burlyuk O. (2015), *The Introduction and Consolidation of the Rule of Law in Ukraine: Domestic Hindrances at the Level of the Demand for Law*, „Hague Journal on the Rule of Law”, vol. 7, nr 1.
- Cook T. E., Gronke P. (2001), *The Dimensions of Institutional Trust: How Distinct is Public Confidence in the Media?*, Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago.

¹⁴ Badanie z roku 2015 zrealizowane przez Levada Center (2015) na temat dumy narodowej Rosjan ujawniło, że więcej Rosjan niż kiedykolwiek w historii postsowietycznej jest dumnych z potęgi Rosji, jej historii i wpływów na świecie.

- Cook K. S., Hardin R., Levi M. (2005), *Cooperation Without Trust?*, Russell Sage Foundation, New York.
- D'Anieri P. (2019), *Ukraine and Russia. From Civilized Divorce to Uncivil War*, Cambridge University Press, Cambridge.
- D'Anieri P., Kravchuk R., Kuzio T. (2018), *Politics and Society in Ukraine*, Routledge, New York.
- Darden K. A. (2001), *Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine under Kuchma*, „East European Constitutional Review”, vol. 10, nr 2/3.
- Delhey J., Newton K. (2005), *Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?*, „European Sociological Review”, vol. 21, nr 4.
- Dunn J. R. (1993), *'Trust', w: A Companion to Contemporary Political Philosophy*, red. R. E. Goodin, P. Pettit, Blackwell, Oxford.
- Erikson E. H. (1977), *Childhood and Society*, Paladin Grafton Books, London.
- Easterly W. (2001), *Can Institutions Resolve Ethnic Conflict?*, „Economic Development and Cultural Change”, vol. 49, nr 4.
- EIU. The Economist Intelligence Unit (2019), *Democracy Index 2018: Me too? Political participation, protest and democracy*, https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=Democracy2018, 7.04.2021.
- EVS (2020), *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017)*, GESIS Data Archive, Cologne. ZA7500 Data file Version 4.0.0.
- Forsal (2022), *Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce?*, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8366607,ukraina-liczba-uchodzcow-w-polsce-najnowsze-dane.html>, 28.04.2022.
- Freitag M., Bühlmann M. (2009), *Crafting Trust. The Role of Political Institutions in a Comparative Perspective*, „Comparative Political Studies”, vol. 42, nr 12.
- Fukuyama F. (1992), *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York.
- Harding L. (2011), *Mafia state. How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*, Guardian Books, London.
- Hooghe M., Dassonneville R., Marien S. (2015), *The Impact of Education on the Development of Political Trust: Results from a Five-Year Panel Study among Late Adolescents and Young Adults in Belgium*, „Political Studies”, vol. 63, nr 1.
- Giddens A. (1990), *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford.
- Godefroidt A., Langer A., Meuleman B. (2017), *Developing Political Trust in a Developing Country: The Impact of Institutional and Cultural Factors on Political Trust in Ghana*, „Democratization”, vol. 24, nr 6.
- Haerpfner C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E., Puranen B. (red.) (2022), *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 3.0*, JD Systems Institute & WWSA Secretariat, Madrid, Spain–Vienna, Austria.
- Hardin R. (2002), *Trust and Trustworthiness*, The Russell Sage Foundation, New York.

- Hwang I. D. (2017), *Which Type of Trust Matters?: Interpersonal vs. Institutional vs. Political Trust*, Bank of Korea WP 2017–2015.
- Inglehart R. (1999), *Trust, Well-being and Democracy*, w: *Democracy and Trust*, red. M. E. Warren, Cambridge University Press, Cambridge.
- Institute for Economics & Peace. Global Peace Index (2018), *Measuring Peace in a Complex World*. Sydney, <http://visionofhumanity.org/reports>, 7.04.2021.
- Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. (2010), *The Worldwide Governance Indicators: a Summary of Methodology, Data and Analytical Issues*, World Bank Policy Research Working Paper, 5430.
- Kavanagh J., Carman K. G., DeYoreo M., Chandler N., Davis L. E. (2020), *The Drivers of Institutional Trust and Distrust: Exploring Components of Trustworthiness*, RAND Corporation, Santa Monica, CA.
- Knack S., Keefer Ph. (1997), *Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation*, „Quarterly Journal of Economics”, vol. 112, nr 4.
- Kukuła K. (1999), *Metoda unitaryzacji zerowanej na tle wybranych metod normowania cech diagnostycznych*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis”, nr 4.
- Kumlin S., Rothstein B. (2005), *Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare State Institutions*, „Comparative Political Studies”, vol. 38, nr 4.
- Kuzio T. (2015), *Ukraine. Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, Praeger, Santa Barbara.
- Kuzio T. (2018), *Russian and Ukrainian elites: A comparative study of different identities and alternative transitions*, „Communist and Post-Communist Studies”, vol. 51, nr 4.
- Lapshyna I., Düvell F. (2018), *We Can Only Dream about Europe. Perceptions of Social Policy as a Driver of Migration Aspirations. The Case of Ukraine*, „The Journal of Social Policy Studies”, vol. 16, nr 4.
- Ledeneva A. V. (2013), *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks, and Informal Governance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Levada Center (2015), *Pride & Patriotism*, <https://www.levada.ru/eng/pride-patriotism>, 20.04.2022.
- Levada Center (2022), *Indicators*, <https://www.levada.ru/en/ratings/>, 20.04.2022.
- Levi M. (1998), *A State of Trust, w: Trust and Governance*, red. V. Braithwaite, M. Levi, Russell Sage Foundation, New York.
- Levi M., Stoker L. (2000), *Political Trust and Trustworthiness*, „Annual Review of Political Science”, vol. 3.
- Levitsky S., Way L. A. (2010), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Levitsky S., Way L. A. (2010), *The New Competitive Authoritarianism*, „Journal of Democracy”, vol. 31, nr 1.
- Lin N. (2004), *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Lipman M. (2009), *Media Manipulation and Political Control in Russia*, Chatham House, London.
- Lipman M., Kachkaeva A., Poyker M. (2018), *Media in Russia: Between Modernization and Monopoly*, w: *Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, red. D. Treisman, The Brookings Institutions, Washington.
- Luhmann N. (1979), *Trust and Power*, John Wiley, New York.
- Mayer R. C., Davis J. H., Schoorman D. F. (2005), *An Integrative Model of Organizational Trust*, „Academy of Management Review”, vol. 20, nr 3.
- McKnight H. D., Chervany N. L. (2001), *Trust and Distrust Definitions: One Bite at a Time*, w: *Trust in Cyber-societies. Integrating the Human and Artificial Perspectives*, red. R. Falcone, M. Singh, Y.-H. Tan, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg.
- Mishler W., Rose R. (2005), *What Are the Political Consequences of Trust? A Test of Cultural and Institutional Theories in Russia*, „Comparative Political Studies”, vol. 38, nr 9.
- Naim M. (2012), *Mafia States: Organized Crime Takes Office*, „Foreign Affairs”, vol. 91, nr 3.
- Newton K., Norris P. (2000), *Confidence In Public Institutions: Faith, Culture, Or Performance?*, w: *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?*, red. S. Pharr, R. D. Putnam, Princeton University Press, Princeton.
- North D. C. (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- Offe C. (1999), *How Can we Trust Our Fellow Citizens?*, w: *Democracy and Trust*, red. M. E. Warren, Cambridge University Press, Cambridge.
- Onuch O., Hale H. E. (2018), *Capturing ethnicity: the case of Ukraine*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 34, nr 2–3.
- Pavlovsky G. (2016), *Russian Politics under Putin: The System Will Outlast the Master*, „Foreign Affairs”, vol. 95, nr 3.
- Paxton P. (2002), *Social Capital and Democracy: an Interdependent Relationship*, „American Sociological Review”, vol. 67, nr 2.
- Pipes R. (2004), *Flight from Freedom: What Russians Think and Want*, „Foreign Affairs”, vol. 83, nr 3.
- Pomerantsev P. (2014), *How Putin Is Reinventing Warfare*, „Foreign Policy”, nr 5.
- Putnam R. D., Leonardi R., Nonetti R. (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton.
- Rieber A. J. (2007), *How Persistent Are Persistent Factors?*, w: *Russian Foreign Policy in the Twenty-First Century and the Shadow of the Past*, red. R. Legvold, Columbia University Press, New York.
- Rogov K., Ananyev M. (2018), *Public Opinion and Russian Politics*, w: *Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, red. D. Treisman, The Brookings Institutions, Washington.
- Rothstein B. (2000), *Trust, Social Dilemmas and Collective Memories*, „Journal of Theoretical Politics”, vol. 12, nr 4.

- Rothstein B., Stolle D. (2008), *Political Institutions and Generalized Trust*, w: *Handbook of Social Capital*, red. D. Castiglione, J. W. van Deth, G. Wolleb, Oxford University Press, Oxford.
- Rothstein B., Uslander E. M. (2005), *All for All. Equality, Corruption and Social Trust*, „World Politics”, vol. 58, nr 1.
- Ryabov A. (2011), *No Institutions*. In *Bubnova Natalia (ed.) 20 Years Without the Berlin Wall: a Breakthrough to Freedom*, Carnegie Moscow Center, Moscow.
- Seligman A. B. (2000), *The Problem of Trust*, Princeton: Princeton University Press.
- Service R. (2009), *A History of Modern Russia. From Tsarism to the Twenty-first Century*, Harvard University Press, Cambridge.
- Shapiro S. P. (1987), *The Social Control of Impersonal Trust*, „American Journal of Sociology”, vol. 93, nr 3.
- Snyder T. (2018), *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America*, Tim Duggan Books, New York.
- Stoyan A., Niedzwiecki S., Morgan J., Hartly J., Espinal R. (2016), *Trust in Government Institutions: The Effects of Performance and Participation in the Dominican Republic and Haiti*, „International Political Science Review”, vol. 37, nr 1.
- Sumanjeet (2015), *Institutions, Transparency, and Economic Growth*, „Emerging Economy Studies”, vol. 1, nr 2.
- Teorell J., Sundström A., Holmberg S., Rothstein B., Alvarado Pachon N., Mert Dalli C. (2021), *The Quality of Government Standard Dataset, version Jan21*, University of Gothenburg: The Quality of Government Institute, <http://www.qog.pol.gu.se> doi:10.18157/qogstdjan21, 3.03.2022.
- Treisman D. (2018), *Introduction: Rethinking Putin's Political Order*, w: *The New Autocracy. Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, red. D. Treisman, The Brookings Institutions, Washington.
- Uslander E. M. (2002), *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Uslander E. M. (2005), *Trust and corruption*, w: *The New Institutional Economics of Corruption*, red. J. G. Lambsdorff, M. Taube, M. Schramm, Routledge, London.
- Van Oorschot W. van, Arts W. (2005), *The Social Capital of European Welfare States. The Crowding out Hypothesis Revisited*, „Journal of European Social Policy”, vol. 15, nr 1.
- Vitvitsky B. (2011), *Corruption, Rule of Law and Ukraine*, w: *Open Ukraine. Changing Course towards a European Future*, red. T. Kuzio, D. Hamilton, Center for Transatlantic Relations, Washington, DC.
- Walker E. W. (2015), *Between East and West: NATO Enlargement and the Geopolitics of the Ukraine Crisis*, w: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, red. A. Pikulicka-Wilczewska, R. Sakwa, E-International Relations, Bristol.

- Waller M. (2005), *Russian politics today. The return of the tradition*, Manchester University Press, Manchester–New York.
- Ward J. H. Jr. (1963), *Hierarchical Grouping to Optimize an Objective Function*, „Journal of the American Statistical Association”, vol. 58, nr 301.
- Way L. (2015), *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Weatherford S. M. (1992), *Measuring Political Legitimacy*, „American Political Science Review”, vol. 86, nr 1.
- World Bank (2018), *Gini index (World Bank estimate)*, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, 7.04.2021.
- Wroe A. (2016), *Economic Insecurity and Political Trust in the United States*, „American Politics Research”, vol. 44, nr 1.

Russia and Ukraine – Institutional Trust in the Context of Social Evaluations of the Quality of the Performance of State Institutions. Similarities and Differences

Summary

Abstract the article aims to verify the assumption about the relationship between the quality of state institutions and institutional trust in Russia and Ukraine. This objective was achieved in two stages. Firstly, based on the European Value Survey and macrosocial and macroeconomic indicators, the place of Russia and Ukraine in the European ranking of institutional trust (survey data) and the ranking of the quality of state institutions (macro indicators) was determined. Additionally, based on aggregated data at the individual country level, the strength of the relationship between the positions of these countries in both rankings was tested. Secondly, using the data of the World Value Survey, the relationship between individual, subjective assessments of the social and political effects of the functioning of the state and institutional trust in Russia and Ukraine was tested. Based on the conducted analysis, several conclusions were formulated. First, regarding the quality of state institutions, Russia and Ukraine ranked last in Europe. Secondly, while Ukraine took an adequate position regarding institutional trust, Russia's position was disproportionately high. Third, subjective ratings of institutional performance proved to be significant predictors of institutional trust in both countries, although their predictive power was higher among Ukrainians than among Russians.

Key words: institutional trust, quality of state institutions, Russia, Ukraine, European Values Survey, World Values Survey

Aneks

Tabela A. Wskaźniki makrospołeczne i makrospołeczne oraz wskaźniki zaufania instytucjonalnego w krajach europejskich uwzględnionych w analizie

Kraj	Wskaźniki makro						Wskaźniki zaufania do instytucji (skala 1–4, wartość średnia)								
	WGI	SSaS	DI	BCI	GINI	HDI	szkolnictwo	poli-cja	Sejm	urzędy admini-stracji państwo-wej	system ubez-pieczeń społecz-nych	szłu-żba zdro-wia	sądow-nictwo	partie poli-tyczne	rząd
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Albania	0,08	2,41	5,98	57,15	33,2	0,79	2,51	2,58	1,39	2,16	2,30	2,32	1,85	1,35	1,61
Armenia	-0,1	2,41	4,79	54,02	29,9	0,76	2,72	2,20	2,00	2,15	2,26	2,41	2,16	1,97	1,97
Austria	1,46	1,37	8,29	33,22	30,8	0,91	2,75	3,21	2,42	2,61	2,85	3,08	2,87	2,11	2,29
Azerbejdżan	-0,17	2,64	2,65	53,96	26,6	0,76	2,92	3,16	2,75	2,92	2,39	2,69	2,75	2,23	3,32
Białoruś	-0,34	2,41	3,13	50,76	25,3	0,81	2,89	2,66	2,44	2,18	2,65	2,76	2,64	2,10	2,54
Bośnia i Hercegowina	-0,48	2,51	4,98	51,3	33	0,77	2,64	2,53	1,77	2,12	2,18	2,42	1,96	1,62	1,75
Bułgaria	0,26	2,04	7,03	54,23	41,3	0,81	2,31	2,27	1,81	2,03	2,04	2,02	1,83	1,74	1,98
Chorwacja	0,57	1,79	6,57	52,46	29,7	0,83	2,48	2,36	1,48	2,01	2,06	2,28	1,70	1,40	1,61
Czarnogóra	0,18	2,47	5,74	46,16	38,5	0,81	2,48	2,46	2,20	2,27	2,26	2,34	2,24	2,07	2,21
Czechy	1,01	1,63	7,69	53,89	25	0,89	2,61	2,61	1,76	2,22	2,35	2,70	2,26	1,71	1,90
Dania	1,8	1,29	9,22	18,89	28,2	0,93	2,93	3,23	2,49	2,59	2,64	2,95	3,10	2,20	2,31
Estonia	1,11	1,99	7,97	32,7	30,3	0,87	2,98	3,02	2,21	2,72	2,65	2,67	2,67	1,87	2,39
Finlandia	1,94	1,43	9,14	17,11	27,3	0,92	3,25	3,41	2,44	2,58	2,79	3,03	3,00	2,05	2,37

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Francja	1,35	1,95	7,8	33,39	32,4	0,9	2,78	2,96	2,17	2,49	2,94	3,04	2,58	1,70	2,03
Gruzja	0,58	2,55	5,5	36,94	35,9	0,78	2,70	2,60	2,06	2,58	2,23	2,82	2,26	1,87	2,19
Hiszpania	1,03	1,92	8,08	45,82	34,7	0,89	2,89	2,78	2,16	2,46	2,80	2,98	2,46	1,84	1,88
Holandia	1,85	1,56	8,89	22,12	28,1	0,93	2,84	2,81	2,37	2,38	2,62	2,89	2,64	2,11	2,45
Islandia	1,45	1,17	9,58	25,84	26,1	0,94	2,95	3,25	2,31	2,64	2,40	3,00	2,67	2,03	2,15
Litwa	0,97	2,01	7,5	47,37	35,7	0,86	2,62	2,82	2,07	2,43	2,41	2,43	2,51	1,95	2,34
Macedonia	0,15	2,43	5,87	44,37	33	0,76	2,59	2,46	2,01	2,22	2,28	2,36	2,05	1,73	1,86
Niemcy	1,72	1,64	8,68	27,46	31,9	0,94	2,53	3,03	2,31	2,56	2,61	2,70	2,69	1,99	2,24
Norwegia	1,98	1,25	9,87	20,02	27,6	0,95	3,04	3,17	2,83	2,78	2,75	3,17	3,14	2,33	2,63
Polska	0,64	1,98	6,67	43,35	30,2	0,87	2,87	2,62	1,90	2,31	2,17	2,42	2,21	1,65	1,98
Portugalia	1,33	1,5	7,84	40,17	33,5	0,85	2,96	3,08	2,19	2,47	2,66	2,74	2,44	1,88	2,15
Rosja	-0,08	3,22	2,94	59,14	37,5	0,82	2,79	2,53	2,33	2,60	2,57	2,52	2,43	2,11	2,51
Rumunia	-0,17	1,94	6,38	54,17	35,8	0,81	2,88	2,54	1,79	2,11	2,20	2,42	2,40	1,65	1,79
Serbia	0,18	2,15	6,41	54,93	36,2	0,79	2,46	2,34	1,88	2,07	2,12	2,27	2,03	1,68	1,96
Słowacja	0,8	1,79	7,1	57,16	25	0,86	2,76	2,56	2,30	2,49	2,39	2,54	2,21	1,92	2,14
Słowenia	1,17	1,44	7,5	45,71	24,6	0,9	2,85	2,73	1,93	2,07	2,39	2,46	2,04	1,62	1,90
Szwajcaria	2,06	1,35	9,03	20,71	33,1	0,94	3,00	3,04	2,60	2,70	2,66	2,81	2,79	2,13	2,74
Szwecja	1,84	1,37	9,39	21,92	30	0,93	2,83	3,07	2,71	2,65	2,64	3,02	2,93	2,27	2,50
Ukraina	-0,46	3,33	5,69	62,88	26,6	0,77	2,66	2,24	1,86	2,30	2,30	2,23	1,86	1,74	1,83
Węgry	0,52	1,81	6,63	51,43	29,6	0,84	2,40	2,79	2,19	2,57	2,45	2,24	2,45	1,79	2,20
Wielka Brytania	1,41	1,93	8,53	26,2	35,1	0,92	2,83	2,97	2,23	2,56	2,40	3,16	2,77	1,96	2,14
Włochy	0,5	2,19	7,71	54,47	35,9	0,88	2,69	3,00	2,09	2,26	2,39	2,63	2,32	1,78	2,01